

DOI: 10.31648/pw.10880

JULIA MAZURKIEWICZ-SUŁKOWSKA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5579-3472>

University of Lodz

RETORYKA WOJENNA I JĘZYKOWY OBRAZ INTELIGENCJI JAKO WROGA W TECZKACH SŁUŻB BEZPIECZEŃSTWA POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ I LUDOWEJ REPUBLIKI BUŁGARII

**War rhetoric and the linguistic image of the intelligentsia
as an enemy – based on documents of the security services
of the people’s Republic of Poland
and the people’s Republic of Bulgaria**

ABSTRACT: Based on the analysis of Polish and Bulgarian archival documents, the author presents examples of war rhetoric in the documents of the security services of two socialist countries. The paper also discusses the image of intelligentsia as an enemy, from the perspective of Secret Services employees. The article explains the structure of the secret reports, nomenclature used to refer to the representatives of intellectuals and their characteristics, lists the charges against intelligentsia, and specifies the linguistic ways of depreciating their work and activities. Common and distinct features of Polish and Bulgarian documents are also discussed.

KEYWORDS: language of secret service, language of espionage, secret service files, intelligentsia in documents of secret services, war rhetoric

Wstęp

Język dokumentów służb bezpieczeństwa okresu komunizmu doczekał się w Polsce szeregu opracowań, do których, poza pracami leksykograficznymi (Paczkowski 2004; Dojka 2011), można zaliczyć także kilka artykułów, zawierających analizę warstwy językowej (por. Jastrzębska-Golonka 2020; Misiak 2020). Autorzy wymienionych tekstów korzystają z takich określeń, jak *język operacyjny*, *żargon środowiskowy funkcjonariuszy* (Misiak 2020, 187), a w opracowaniach historycznych pojawia się również *język resortowy*, *żargon resortowy* (Sokołowski | Żydonik 2019, 28), a nawet *resortowa licentia poetica* (Pleskot 2018, 238). Z kolei na gruncie języka bułgarskiego nadal brakuje tego typu badań, a analiza konfrontatywna

dokumentów, wzbudzających tak duże kontrowersje w krajach byłego bloku socjalistycznego, w ogóle nie jest prowadzona. Niniejszy artykuł jest kolejnym tekstem autorki, próbującym tę lukę uzupełnić¹.

Za obiekt analizy w niniejszym opracowaniu wybrano dokumenty archiwalne dotyczące inteligencji, czyli warstwy społecznej, która zazwyczaj jest bardziej krytyczna wobec władzy, a jednocześnie wywiera znaczący wpływ na opinię publiczną. W związku z tym służby patrzyły na nią jak na potencjalny obiekt tzw. dywersji ideologicznej ze strony obcych służb, a w archiwach zachowała się ogromna ilość dokumentów dotyczących inwigilacji szeroko pojętego środowiska inteligencji. W Bułgarii za tzw. zabezpieczenie agenturalne inteligencji odpowiadał osobny dział w ramach służb bezpieczeństwa – отделение «Интеллигенция и младежи». W 2015 r. bułgarska Komisja ds. Ujawniania Dokumentów i Ogłaszania Przynależności Obywateli Bułgarskich do Aparatu Bezpieczeństwa (КРДОПБГДРСБГА) udostępniła zbiór dokumentów wspomnianego działu z lat 1945-1987, składający się z 144 dokumentów (raportów, sprawozdań, opinii, notatek służbowych, donosów) o łącznej objętości ponad 500 stron. Dokumenty te (Komisia za razkrievane na dokumentite 2015) posłużyły autorce za bułgarski materiał źródłowy. Za inteligencję w tym opracowaniu uznano grupy społeczne, objęte inwigilacją przez bułgarskie służby bezpieczeństwa w ramach prac wymienionego działu. Są to więc: literaci, naukowcy, dziennikarze, artyści, muzycy, prawnicy, inżynierowie, dziennikarze, lekarze, nauczyciele. Za polski materiał badawczy posłużyły tzw. sprawy obiektowe² z lat 1955-1989, dotyczące wyżej wymienionych środowisk:

- Akta ws. apelu inteligencji do Polonii w 1955
- Akta ws. środowiska historyków '70 – '80: sprawy obiektowe „Akademia” (PAN), „Kooperanci” (Biuro Współpracy Naukowej z Zagranicą PAN), „Hanza” (Polskie Towarzystwo Historyczne), Tajemnica (Ministerstwo Nauki)
- Akta Piwnicy pod Baranami – od 1975 (SO „Parawan”)
- Akta Polskiego Radia i TV w stanie wojennym
- Akta dot. Festiwalu piosenki prawdziwej '91
- Solidarność – SO „Klan” (I Krajowy Zjazd NSZZ „Solidarność”).

Z akt NSZZ Solidarność uwzględniono wyłącznie dokumenty dotyczące objętych badaniem grup inteligenckich.

¹ Wcześniejsze opracowania były oparte głównie na analizie porównawczej języka teczek TW „Bolka” i TW „Sabiny” (Mazurkiewicz-Sułkowska 2020; 2023).

² *Sprawa obiektowa* jest jednym z rodzajów spraw operacyjnych. Sprawy obiektowe wszczynano wobec objętych inwigilacją środowisk, instytucji, wydarzeń itd.

1. Struktura raportów

Analizując raporty pracowników aparatu bezpieczeństwa, można zaobserwować pewne prawidłowości, które pokrywają się w obydwu zbiorach językowych. W pierwszej części sprawozdania zawsze podkreślano, że większość środowiska popiera działania partii:

- (1) Непрекъснато расте армията от преданна на народа нова социалистическа интелигенция³.
- (2) [...] reprezentująca większość danego środowiska grupa dziennikarzy, którzy w sposób trwały i jednoznaczny wiążą się z linią partii.

Następnie autorzy zaznaczali, że mimo ogólnej lojalności pojawiają się w środowisku niepożądane grupy lub osoby:

- (3) Наред с това съществува неголяма част реакционно настроена интелигенция.
- (4) Pojawiają się sporadyczne fakty wrogiej propagandy
- (5) Pewna niewielka grupa dziennikarzy [...] próbuje lansować swoją „ideologię emigracji wewnętrznej”.

Z kolejnej części jednak zawsze jednoznacznie wynika, że nielojalnych wobec władz przedstawicieli inteligencji jest bardzo dużo i należy podjąć działania, zmierzające do ich wykrycia i objęcia inwigilacją:

- (6) Слабо е работено по линията на професори и студенти, където вражеските елементи са доста много.

2. Wojna

Lektura zbiorów archiwalnych służb bezpieczeństwa nie pozostawia wątpliwości, że służby funkcjonowały w przekonaniu ciągle trwającej wojny. W dokumentach wyraźnie dominuje retoryka wojenna. Świadczą o tym przede wszystkim liczne określenia typu: pl. *wróg, atak, neutralizowanie, walka, ośrodki dywersji*; bg. *враг, вражеско подполие, враждебни елементи, противник*, a także sformułowania typu:

- (7) zmasowany i ostry atak przeciwników politycznych
- (8) Obecnie organizacja partyjna straciła wiele z bojowości i ofensywności.

³ We wszystkich przykładach zachowano oryginalną pisownię i interpunkcję

- (9) плътен контакт с противника за водене по-настъпателна борба срещу идеологическите подривни центрове
- (10) изграждане на организирано вражеско подполье.

Każda wojna zakłada obecność „swojego” i wroga. Podział ten jest bardzo wyraźny i w analizowanych dokumentach. Przy nazywaniu inteligencji lojalnej wobec władzy podkreślano, że są to osoby pozytywne, zaufane, podzielające poglądy władzy i funkcjonariuszy, ale przede wszystkim postępowe (w odróżnieniu od sprzeciwiających się postępowi wrogów władzy ludowej), por. pl. *osoby zaufane, jednostki pozytywnie ustosunkowane*; bg. *прогресивни елементи, прогресивни кръгове, наши среди*. W bułgarskich aktach często podkreśla się, iż są to *комунисти и отечественофронтовици*. Polscy funkcjonariusze określenia *komuniści* nie używali, co najwyżej sporadycznie pojawiało się wyrażenie *członkowie partii*. Funkcjonariusze zazwyczaj podkreślali, że są to osoby bezinteresowne, oddane narodowi i wolne od wad, por.

- (11) Стоят на здрави идейни и естетически позиции; работят всеотдайно за правилната просвета на народа.
- (12) чисти от корист и професионална завист
- (13) стоящи на непоклатими партийни и естетически позиции.

Charakterystyka lojalnych wobec partii przedstawicieli inteligencji pojawia się w dokumentach bardzo rzadko, głównie w pierwszej części sprawozdań i raportów lub podczas typowania tzw. osobowych źródeł informacji, czyli tych, którzy mogą być informatorami służb bezpieczeństwa. Celem pracowników SB była inwigilacja środowisk nielojalnych i to ich obraz rysuje się w dokumentach bardzo wyraźnie.

3. Wróg, czyli kto?

Najczęstszym określeniem przeciwników ustroju komunistycznego w materiale polskim jest zbiorowe wyrażenie *wrogi element*, a w bułgarskim *вражески контингент*. Połączenia z frazą określającą *wrogi* w obydwu zbiorach są podstawowym sposobem określania osób inwigilowanych, por. pl. *wrogie środowiska*; bg. *вражески среди, вражеска интелигенция*. Najczęściej używanymi w obydwu zbiorach rzeczownikami są natomiast pl. *osoba, element*; bg. *елемент, лице* (w materiale bułgarskim zazwyczaj używane w liczbie mnogiej), przy czym w bułgarskim częściej pojawia się *лица*, a w polskim – *osoby*. Kolejną różnicą jest to, że o ile bułgarskie *елменти/лица* były używane wymiennie z tymi samymi frazami określającymi, o tyle w polskich dokumentach widać wyraźną tendencję do stałej łączliwości, por.

- (14) osoby: o wrogiej postawie politycznej, o postawie negatywnej, o postawach rewizjonistycznych
- (15) elementy: antysocjalistyczne, rewizjonistyczne
- (16) лица/елементи: опозиционни, опозиционно проявяващи се, вражески, вражески настроени, реакционно настроени, антинародни.

Poza tym w dokumentach bardzo często pojawiają się takie określenia, jak bułgarskie *противник, фашисти, реакционери, опозиционери*, polskie *przeciwnik* (często *przeciwnik wewnętrzny*), *faszyści, kontrrewolucjoniści*.

W polskich dokumentach występują nieobecne w zbiorze bułgarskim określenia *politykierzy i rewizjoniści*, a także nawiązania do wątków semickich, np. *rewizjoniści-syjonisci, sympatycy syjonizmu, proizraelskie elementy, syjonistyczne elementy, żadna władzy elita żydowska*⁴.

Bułgarscy funkcjonariusze często widzieli wroga również wśród partyjnej inteligencji, określając takich przedstawicieli mianem „*obrażonych*” lub *zdegradowanych komunistów*, por.

- (17) Представители на капиталистическите легации търсят контакт с «обидени» комунисти.
- (18) Някои членове на Партията сред писателите изпадат под влияние на врага.
- (19) ...някои деградирали членове на БКП.

W bułgarskich teczkach częściej niż w polskich pojawiają się długie opisowe określenia, metafory i eufemizmy, np. *реакционно гнездо, «бивши хора», «другояче мислеци», лица с неясни класово-партийни естетически позиции*. Natomiast autorzy polskich raportów wielokrotnie pozwalali sobie na użycie określeń potocznych, typu *babsztyl, żydostwo*, por. Do władzy rwie się *żydostwo*; ...pożegnałem się z *babsztylem* bardzo uprzejmie (na ile w takiej sytuacji było mnie stać). Ostatnie zdanie było napisane przez pracownika UB po nieudanej próbie wymuszenia podpisu pod apelem intelektualistów.

Obydwa zbiory dokumentów bardzo różni podejście do inteligencji przebywającej w emigracji, która była obiektem szczególnej obserwacji służb bezpieczeństwa (por. Mazurkiewicz-Sułkowska 2023). W licznych polskich dokumentach, opisujących tę społeczność, dominują neutralne określenia *emigranci, Polonia*, por. *zwrócenie się do emigrantów; rozmowa z emigrantami; dotarcie do Polonii Amerykańskiej*. Dopiero w opisach działalności pojawiają się negatywnie nacechowane określenia typu *emigranci uprawiający wrogą działalność*. Zupełnie inaczej wygląda sytuacja w zbiorze bułgarskim, w którym, poza kilkoma przykładami typu Ценни донесения даде аг. «Нарцис» за дейността на някои *емигранти*

⁴ Określenia te najczęściej pojawiają się w dokumentach z późnych lat 60. (okresu kampanii antysemitkiej w PRL) i w aktach dotyczących NZSS „Solidarność”.

в Париж, określenie *емиграция/емигранти* w zasadzie nie występuje. W bułgarskim języku resortowym można zaobserwować wyraźne przesunięcie semantyczne, polegające na zastąpieniu wyrazu *емигрант* określeniem *изменник* ‘zdrajca’, występującym często z frazą dopełnieniową *на Родината* (np. *изменници на Родината, измениници-интелектуалци*). To samo zjawisko zachodzi również w przypadku czasownika *изменя*, który w dokumentach resortowych pojawia się wyłącznie w znaczeniu ‘емигрирам’, a zwrot *изменнически намерения/намерения* jest używany w znaczeniu ‘zamierzenie/planowanie emigracji’, por.

(20) Възнамерява да измени на Родината.

(21) Всички обекти, за които се получиха сигнали за изменнически намерения се взеха веднага на разработка и сега са под усилено наблюдение, за да не се допусне измяна от тяхна страна.

Zaobserwowano również tendencję do używania czasownika *изменя* w towarzystwie frazy lokalizującej, określającej docelowe miejsce emigracji, np. *Изменил е в западен Берлин*.

Poza rzeczownikami *измяна, изменник*, do określenia emigracji jako zjawiska i emigrantów używano również wyrazów *невъзвращенство* i *невъзвращенец*, por. *обявяване невъзвращенство; обявяват се за невъзвращенци*.

Wszystkie wymienione określenia są nacechowane negatywne. Można jednak zauważyć, że nacechowanie to ulegało gradacji, do wyrażenia której używano albo określeń bg. *злостен* i *отявлен* (*злостни реакционери, отявлени фашисти*), pl. *ekstremalny, radykalny* / *ekstremiści, radykałowie, ekstrema*, albo form stopnia najwyższego. Zwłaszcza w dokumentach bułgarskich często można spotkać się z formami superlativum: *най-реакционните елементи; най-злостните вражески елементи; най-върли разпространители на вражески вицове; обекти с най-остри прояви*, a nawet idiomami typu *вражеска концентрация* (Необходимо е да се насочи правилно агентурно-оперативната работа в зависимост от вражеската концентрация).

4. Образ врага

Praca z dokumentami resortu bezpieczeństwa daje badaczowi możliwość odtworzenia zawartej w tekstach interpretacji rzeczywistości, przy czym należy podkreślić, że zrekonstruowane obrazy są subiektywne, gdyż ukazują perspektywę konkretnego podmiotu, uwikłanego w kontekst historyczny. W przypadku interesujących nas dokumentów jest to funkcjonariusz SB (Misiak 2020, 197).

Z analizowanych dokumentów wyłania się obraz wroga bezwzględnego i okrutnego, który z premedytacją (bg. *умишлено*) szkodzi swojemu państwu i narodowi oraz planuje mordowanie, zabijanie, golenie głów komunistom:

- (22) Те имали списъци на комунистите, които щели да бъдат б е с е н и от тях.
- (23) ...заявява: «[...] На всички комунисти ще бъдат о т р я з а н и г л а в и т е».
- (24) У м и ш л е н о е спъвал проучвателните работи [...] у м и ш л е н о прави аварии на сондите [...] у м и ш л е н о е криел част.
- (25) Aktorom „kolaborującym” z władzą zamierzają – wzorem lat okupacji – o g o l i ć g ł o w ę .
- (26) Wyszła na jaw niemal p a t o l o g i c z n a n i e n a w i ś ć [...] do Polskiego Radia i Telewizji.

Funkcjonariusze podkreślają, że wróg jest fałszywy, chytry i dwulicowy:

- (27) П о ф и н н о п р и к р и т н а ч и н провеждат вражеска пропаганда.
- (28) Вражески настроен, но много у м е л о п р и к р и в а щ с е под формата и маската на отечественофронтовец.
- (29) ...адвокат във Враца, п р и к р и т враг.
- (30) Горните и подобни на тях обекти д в у л и ч н и ч а т , официално се държат като лоялни граждани, а п р и к р и т о провеждат враждебно-клеветническа агитация.
- (31) Х и т р о използват всеки дребен повод, за да клеветят по адрес на СССР.
- (32) Wyjazd Paczkowskiego rzekomo w celach naukowych jest zwykłym c h y t r y m wybiegiem z jego strony.
- (33) Prowadzą c y n i c z n ą grę polityczną.
- (34) Głównym i niezbędnym orężem aparatu bezpieczeństwa w walce z p o d s t ę p - n y m , d w u l i c o w y m wrogiem jest sieć agenturalna.

Funkcjonariusze obydwu państw podkreślają również takie cechy nielojalnej inteligencji, jak podejrliwość, nieufność, zarozumiałość i pazerność:

- (35) Поради присъщата на тези среди голяма м н и т е л н о с т , недоверчивост и п о д о з р и т е л н о с т допускат до себе си само свои близки съидейници.
- (36) Проявяват п о д ч е р т а н а с е б и ч н о с т и м а н и а к а л н о с а м о ч у в с т в и е .
- (37) P o d e j r z e w a w s z y s t k i c h wokół siebie o współpracę z SB.
- (38) M e g a l o m a n o przeroście na punkcie własnej wartości i znaczenia. [...] Roz-
tacza wokół siebie mit wielkości.
- (39) Wielki s n o b swojego stylu.
- (40) Z a b r u d n e p i e n i ą d z e podjęli się nikczemnej roboty przeciwko Polsce.
- (41) Aktywność zawodowa wypływa najczęściej z c z y s t o m a t e r i a l n y c h p o b u d e k .

Wyjątkowo dużo miejsca w dokumentach zajmuje opis morale inwigilowanych intelektualistów, artystów i innych przedstawicieli środowisk inteligenckich. Z dokumentów szkoleniowych dla pracowników służb bezpieczeństwa wynika, że funkcjonariusze byli szczególnie wyczuleni na wszelkie przejawy niemoralnego zachowania swoich „podopiecznych” i takie przypadki skrupulatnie notowali. To były wyjątkowo cenne materiały, które w przyszłości mogły być wykorzystane podczas prób nakłonienia osoby inwigilowanej do współpracy na podstawie tzw. materiałów kompromitujących. W wewnętrznych raportach możemy spotkać się z takimi sformułowaniami, jak:

- (42) Należy zwracać uwagę na informację dot. faktów ich obciążających i kompromitujących, z uwzględnieniem materialnych zainteresowań.
- (43) Провалени вербовки 3, поради това, че недостатъчно беше набран компроментиращ материал за кандидатите.

W materiale bułgarskim najczęściej pojawiają się sformułowania o ogólnym niemoralnym trybie życia. Sporadyczne są informacje o nadużywaniu alkoholu, w odróżnieniu od polskich raportów, w których prawie wszystkie doniesienia dotyczą wyłącznie nadużywania trunków, por.

- (44) морално-битово разложение
- (45) морално-битова разпуснатост
- (46) Обгражда се с врагове и води разпуснат живот.
- (47) В пияно състояние злослови по адрес на СССР.
- (48) Brała udział w przyjęciu alkoholowym.
- (49) W dniu wczorajszym urządzona została libacja.
- (50) Spożywali dużo alkoholu.
- (51) Spożywa nadmierne ilości alkoholu.

Czasami funkcjonariusze polscy pozwalali sobie na bardziej obrazowe przedstawienie upadku moralnego, wykorzystując przy tym epitety i metafory, np. *pili ostro za kulisami; pije wódkę jak gąbka*.

5. Wroga działalność

Obraz wrogiego przedstawiciela inteligencji będzie niepełny bez głównych zarzutów stawianych osobom inwigilowanym. Autorzy raportów i notatek służbowych zazwyczaj zarzucali jeden z wymienionych niżej czynów:

- (52) pl. działalność antypaństwowa, sabotaż, szpiegostwo, dywersja ideologiczna, marnotrawstwo, szkodnictwo, niegospodarność, nadużycia, postawy/poglądy

rewizjonistyczne i antysocjalistyczne, manipulowanie nastrojami społecznymi, wrogie postawy wobec ustroju w PRL, bezkrytyczne powielanie burżuazyjnych wzorców kultury masowej;

- (53) bg. саботаж, шпионаж, вредителство, идеологическа диверсия, печалбарство, черногледство, чуждопоклонничество, антисъветизм, преклонение пред западния бит и морал, не признаване приоритета на съветска наука/литература/култура, отричане на социалистическия реализъм в областта на изкуството и литературата, злословене (вражески изказвания), разпространяване на упаднически западни теории.

Jak pokazują powyższe przykłady, zarzuty w obu zbiorach powtarzają się i można domniemywać, że są one zaczerpnięte wprost z radzieckich pierwowzorów. Tezy tej nie można jednak potwierdzić, ponieważ archiwa KGB nie są udostępnione badaczom. Mimo tak dużego podobieństwa i nieodpartego wrażenia, iż obydwa zbiory były inspirowane jednym źródłem, pojawiały się jednak zarzuty typowe tylko dla Bułgarii lub tylko dla Polski. W bułgarskich dokumentach jednym z podstawowych i najczęściej spotykanych zarzutów jest już wspomniana emigracja, nazywana zdradą ojczyzny (*измяна на Родината*) lub dążenie do niej (*изменнически настроения/намерения*) oraz *разпространяване/разказване на вражески вицове* ‘opowiadanie/rozpowszechnianie wrogich dowcipów’. W polskich dokumentach zarzut emigracji bądź jej zamiaru pojawia się sporadycznie, natomiast nie odnotowano ani jednego przykładu zarzucania komuś opowiadania wrogich ideologicznie żartów. Z kolei jednym z podstawowych oskarżeń w materiale polskim jest *działalność wrogo-ulotkowa*, która w bułgarskim materiale prawie się nie pojawiła.

Dokumenty służb bezpieczeństwa są niewątpliwie pismami o charakterze urzędowym, jest w nich jednak wiele cech języka propagandy komunistycznej (por. Misiak 2020). Widać to bardzo wyraźnie zwłaszcza przy opisywaniu działalności, uważanej za wroga, kiedy pojawiają się liczne epitety i metafory, por.

- (54) Действуват ръководени от своята к р ъ в н а омраза към народната власт.
 (55) Разказват г а д н и политически вицове.
 (56) Те започнаха на г л а и о т к р и т а враждебна агитация.
 (57) Прословутата л и с и ц а - и н т р и г а н т Радой Ралин.
 (58) С п я н а на у с т а е хулела властта.
 (59) ...z uwzględnieniem n a p a s t l i w y c h wypowiedzi i zamierzeń w stosunku do poczynąń rządu PRL
 (60) Z a b r u d n e pieniądze podjęli się n i k c z e m n e j roboty przeciwko Polsce.

W materiale bułgarskim przykłady klasycznego języka propagandy występują dużo częściej. W polskich dokumentach do 1956 r. tendencja jest podobna, jednak w późniejszych tekstach styl staje się bardziej neutralny.

Zarówno w3roga działalność, jak i wroga postawa podlega g r a d a c j i . W celu wzmocnienia przekazu autorzy polskich notatek zazwyczaj wykorzystywali przymiotniki *ostry* i *ekstremalny*, np. *ostry atak*, *ostra walka*, *ekstremalne poglądy*. Autorzy bułgarskich dokumentów używali głównie przymiotników *остър*, *злостен*, *активен*, które często dodatkowo wzmacniali formami stopnia wyższego i najwyższego:

- (61) активна вражеска дейност
 остри | злостни вражески изказвания
 злостни клевети
 провеждане на злостна противодържавна пропаганда
 правят по-злостни | най-цинични изказвания

Czasami, kiedy funkcjonariusz nie mógł zarzucić osobie inwigilowanej żadnego z wymienionych rodzajów „działalności negatywnej”, zarzutem mógł być nawet brak działań, który opisywano jako zachętę innych do działań niepożądanych, por.

- (62) Nie wnosił indywidualnych okrzyków. [...] Jednak swoją postawą, opanowaniem i spokojem jakby podtrzymywał demonstrujący tłum na duchu.

6. Deprecjonowanie pracy i twórczości osób inwigilowanych

Pracownicy służb bezpieczeństwa, pracujący z przedstawicielami inteligencji, musieli sprawozdawać również obserwacje dotyczące pracy i twórczości ich obiektów inwigilacji. Najczęściej podkreślano wrogi, antysocjalistyczny, napastliwy i szkodliwy charakter prac, a same dzieła i twórczość w materiałach polskich nazywano *miernymi*, *tendencyjnymi* i *nienaukowymi* (*mierny dziennikarz*, *tendencyjna treść*, *ujęcie jednostronne* i *nienaukowe*). W bułgarskich teczach prawie zawsze w takich sytuacjach pojawia się przymiotnik *упадъчен* (*упадъчна литература*, *упадъчно изкуство*, *упадъчни теории*, *упадъчен репертуар*) i dużo rzadziej *неутвърден* (*Блага Димитрова – неутвърдена поетеса*). Podkreślano przy tym wrogi, antynarodowy i agresywny charakter dzieł:

- (63) Пише в р а ж е с к и стихове.
 (64) Пише и разпространява епиграми, афоризми с а н т и н а р о д н о съдържание.
 (65) Jest to kabaret reprezentujący świadomą i w a l c z ą c ą opozycję intelektualną.
 (66) Koronkowym, destruktywnym działaniem inspirują w krakowskim środowisku w r o g i e tendencje i niekorzystny przykład.
 (67) W sposób niewybredny i paszkwilancki a t a k u j e politykę partii i rządu.

- (68) Kabaret nasycony n a p a s t l i w y m i treściami i ustawiony zdecydowanie w r o g o do naszej rzeczywistości.
- (69) Krytyczne zwierciadło n a p a s t l i w e j satyry.

Effekt zaprzeczenia wartości pracy przedstawicieli inteligencji i jej wyników osiągnano również za pomocą częstego wykorzystania cudzysłowu: bg. «творци», «творби», *са изпратили «произведенията» си по поща, да докаже «таланта» си*; pl. *aktywność „artystyczna”*, *wyłosił własny tekst „satyryczny”*, *wyjechał na stypendium „naukowe”*. Ten sam efekt osiągnano również za pomocą zwrotu pl. *tak zwany*; bg. *така наречен* (w bułgarskim dodatkowo z cudzysłowem, w polskim – bez niego), np. pl. *tzw. intelektualisci*, *koncert tzw. Piosenki Prawdziwej*; bg. *така наречения «западноевропейски авангард»*, *т.н. «културно дисидентство»*.

W jednym i drugim zbiorze wartość opisywanych prac negowano również za pomocą użycia form deminutywnych, np. pl. *jego wierszyki*; bg. *злюбливите фейлетончета*.

Lektura zarówno polskich, jak i bułgarskich dokumentów służb bezpieczeństwa nie pozostawia wątpliwości, że funkcjonariusze przede wszystkim nie rozumieli inwigilowanych przedstawicieli inteligencji, uważali ich wręcz za szaleńców, których zachowanie można wytłumaczyć jedynie chorobą umysłową. Potwierdzają to następujące cytaty z raportów:

- (70) [Там се среща] «микрогрупа» от о б ъ р к а н и интелектуалци.
- (71) Treść i wymowę zaprezentowanego programu można sprowadzić do s z a l e ń c z e g o happeningu, połączonego z o b l ę d n y m tańcem.
- (72) To jednak nie s ą l u d z i e n o r m a l n i. Są tak przeintelektualizowani i snobistyczni, inni od wszystkich, że gdyby nagle ktoś normalny wszedł z zewnątrz i przysłuchiwał się ich dowcipom, miałby wrażenie, że jest w s z p i t a l u d l a u m s ł o w o c h o r y c h.

Intelektualiści i artyści bardzo dobrze zdawali sobie sprawę z tego, że władze i służby bezpieczeństwa nie rozumieją ich twórczości, więc świadomie sięgali po bardziej abstrakcyjne środki przekazu, czym zapewniali sobie odrobinę wolności twórczej. Potwierdzają to słowa Krystyny Zachwatowicz z Piwnicy pod Baranami: „Staraliśmy się stworzyć rzeczywistość zupełnie oderwaną od aktualnej i to mogło władze denerwować, bo to była rzeczywistość, której oni nie byli w stanie zrozumieć” (Drużyńska | Jankowski 2006, 25).

Z analizy teczek służb bezpieczeństwa wyłania się obraz inteligencji jako wrogiej i niezrozumiałej dla funkcjonariuszy klasy społecznej, skłonnej do tzw. dywersji ideologicznej. Większość zarzutów i określeń powtarza się w obydwu zbiorach, co skłania do przypuszczenia, że są one inspirowane wspólnym wzorcem (zapewne radzieckim). Do największych różnic można zaliczyć: podejście do emigracji (raczej neutralne w polskich dokumentach i nazywane zdradą ojczyzny w bułgarskich);

wątki semickie, niewystępujące w dokumentach bułgarskich, a często podkreślane w polskich; opowiadanie wrogich dowcipów jako jeden z głównych zarzutów, stawianych przedstawicielom inteligencji bułgarskiej, a prawie niepojawiające się w zbiorze polskim. Funkcjonariusze obydwu krajów wkładali dużo wysiłku w to, aby opisując pracę i twórczość osób inwigilowanych, jednocześnie ją deprecjonować za pomocą dostępnych im środków językowych.

Bibliografia

- DOJKA, I. (2011), *Zakazany słownik, czyli żargon funkcjonariuszy bezpieczeństwa PRL*. Kraków.
- DRUŻYŃSKA, J. | JANKOWSKI, S. M. (2006), *Kolacja z konfidentem. Piwnica pod Baranami w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*. Warszawa.
- JASTRZĘBSKA-GOLONKA, D. (2020), *Język dokumentów resortu bezpieczeństwa w latach 1944-1956*, [w:] Syrnyk, J. | Klementowski, R. | Mikołajczak, K. (red.), *Aparat bezpieczeństwa w perspektywie antropologii organizacji i antropologii władzy*. Wrocław | Warszawa, 157-185.
- Komisja (2015), *Komisja za razkrivane na dokumentite i za obyavyavane na prinadlezhnost na balgarski grazhdani kam Darzhavna sigurnost i razuznavatelnite sluzhbi na Balgarskata narodna armia, Darzhavna sigurnost i balgarskata inteligentsia. Dokumentalen sbornik*. Sofia. [Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (2015), Държавна сигурност и българска интелигенция. Документален сборник. София.]
- MAZURKIEWICZ-SUŁKOWSKA, J. (2020), *Język pracowników służb specjalnych w PRL i w BRL*, [w:] Goźdz-Roszkowski, S. | Buras-Marciniak, A. (red.), *Języki specjalistyczny w komunikacji interkulturowej*. Łódź, 119-132.
- MAZURKIEWICZ-SUŁKOWSKA, J. (2022), *Inteligencja na emigracji w odbiorze pracowników służb specjalnych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Ludowej Republiki Bułgarii*, [w:] *Zeszyty Łużyckie* 58, 71-84.
- MAZURKIEWICZ-SUŁKOWSKA, J. (2023), *Językowe wykładniki rezerwy prawdziwościowej w teczkach służb specjalnych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Ludowej Republiki Bułgarii (na przykładzie teczek tw „Bolka” i tw „Sabiny”)*, [w:] *Die Welt der Slaven | Sammelbände* 69, 244-253.
- MISIAK, M. (2020), *Język dokumentów Służby Bezpieczeństwa – rekonesans badawczy*, [w:] Syrnyk, J. | Klementowski, R. (red.), *Aparat bezpieczeństwa w perspektywie antropologii organizacji i antropologii władzy*. Wrocław | Warszawa, 185-203.
- PACZKOWSKI, A. (2004), *Bardzo krótki słownik wywiadu*, [w:] *Biuletyn IPN* 11 (46), 67-70.
- PLESKOT, P. (2019), *Góry i teczki. Opowieści człowieka umiarkowanego*. Warszawa.
- SOKOŁOWSKI, D. | ŻYDONIK, R. (2019), *Kryptonim „Klan” Służba Bezpieczeństwa wobec NSZZ „Solidarność” w Gdańsku*, t. 2. Gdańsk | Warszawa.